

TOR G HULTMAN

Språk och kön i skolan

*Skolan socialiserar
flickor till tystnad medan pojkar för-
bereds för det offentliga livet.
Det är några av resultaten av de under-
sökningar om språk och kön i skolan
som Tor G Hultman deltagit i.*

Könet betraktades inte som någon särskilt intressant variabel i språkliga sammanhang före 1970-talet. Förhållandet mellan språk och kön diskuterades t ex aldrig eller nästan aldrig i de introduktioner till språkvetenskap som gavs ut på 40-, 50- och 60-talen. Det fanns visserligen några smärre uppsatser om kvinnospråk, t ex Gustaf Cederschiölds *Om kvinnospråk* från 1899, men sådant betraktades snarast som mindre seriösa kåserier vid sidan av den riktiga forskningen.

Under arbetet med några stora undersökningar av svenskan i tal och skrift (projekten *Talsyntax* och *Skrivsyntax*) i slutet av 60-talet och början av 70-talet hade emellertid flera forskare mer eller mindre ramlat in på frågan om förhållandet mellan språk och kön. Forskarna själva var ibland snarast irriterade. De var primärt intresserade av att studera andra saker: klasskillnader i språket, skillnader mellan goda och dåliga skribenter eller effekten av olika metoder för skrivträning. Men överallt dök skillnaderna i språkbruk mellan kvinnor och män upp. Könet framstod som en avgörande faktor för användningen av språket, tvärs över klassgränser och undervisningsmetoder.

Innan jag går in på resultaten av dessa undersökningar ska jag mer allmänt beröra förhållandet mellan språkförmåga och skillnader i språkbruk.

Språkförmåga och skillnader i språkbruk

Undersökningarna *Talsyntax* och *Skrivsyntax* hade varit inriktade på grammatik – med

tonvikt på syntax – och ordförråd i stora textmassor. Den grammatiska beskrivningen var nära kopplad till synen på språket som ett tankeredskap och ett medel för att överföra information mellan individer. I de sociolingvistiska tillämpningarna innebar det att forskarna intresserade sig mycket för frågor som dessa:

- Är »arbetarklassens språk» ett sämre tankeredskap än »medelklassens språk»?
- Är »arbetarklassens språk» ett sämre medel för information än »medelklassens språk»?

Om svaret på dessa frågor var ja, innebar det bl a att arbetarbarnen kom till skolan med sämre intellektuella redskap än medelklassbarnen. Detta missförhållande kunde man i sin tur försöka kompensera genom t ex begreppsträning för »språkligt underprivilegierade» barn i förskolan. Under 70-talet utkämpades stora bataljer mellan dem som svarade ja på de nämnda frågorna och dem som svarade nej.

Forskningens nuvarande ståndpunkt kan kanske sammanfattas så här: naturligtvis finns det inom alla grupper individer som har intellektuella och språkliga handikapp. Men det finns inte några varieteter (subsystem inom »samma» språk, t ex inom svenskan) som i sig är sämre än andra varieteter som redskap för tanke eller information. Det finns m a o inga »primitiva» språk – vare sig i bushen eller betonggettona – och inga grupper som är »underprivilegierade» när det gäller grammatiken och semantiken i de-

ras språk. Däremot finns det gott om fördomar om avvikande språkbruk. Sådana fördomar är ofta kopplade till våra attityder till de individer som talar avvikande.

Det kan vara annorlunda beträffande den kommunikativa kompetensen och förmågan till registervariation, dvs till språklig variation i olika situationer. Här är det säkert så att det finns systematiska skillnader mellan grupper, inte bara mellan individer. En huvudskillnad rör förmågan att använda språket på ett kontextoberoende sätt, dvs utan stöd av »här och nu» (Hudson 1980, 191-230). Vad som helt klart skiljer individer och grupper åt är vidare ordförrådets storlek och inriktning. Ordförrådet speglar på ett annat sätt än grammatiken våra erfarenheter av livets olika sidor, och dessa är inte lika för människor på olika plats i samhället. Men skillnader i ordförråd mellan människor har inte något entydigt och enkelt samband med deras tankeförmåga.

En del av debatten om sociala skillnader i språkbruket har rört begreppsbildningen. Enligt en deterministisk språksyn styr språkets innehållskategorier till mycket stor del vår uppfattning av omvärlden (Sapir/Whorf-hypotesen). Eftersom det offentliga språket går i de styrandes ledband kommer den som lär sig detta språk – t ex i skolan – att socialiseras in i en tankevärld som präglas av de styrandes värderingar. Det ständigt återkommande paradexemplet på detta var ordet *arbetsgivare*. Ordet *givare* implicerar att arbetet är en gåva som arbetaren får. Motspråksordet blev *arbetsköpare*, som för övrigt även det kritiserades. Sapir/Whorf-hypotesen låg i varje fall delvis bakom föreställningarna om *maktspråket* och möjligheten av ett *motspråk*. På samma sätt är det nog med *kvinnospråk* och *mansspråk*. Numera finns det knappast någon språkforskare som hyllar annat än ganska svaga tolkningar av hypotesen: språket utövar nog ett visst inflytande över våra tankar, men det är också möjligt att tänka mot-tankar på egen hand kring *arbetsgivaren* som *utsugare* eller *föryngringsytan* som *kalthygge* (Hudson 1980, s 103-105). På liknande sätt bör det vara möjligt att formulera kvinnotankar, t ex ett feministiskt program, på »mansspråket».

Frågan om de grammatiska och semantiska skillnaderna och deras relation till begreppet »språkförmåga» är viktig, eftersom en del av debatten om »kvinnospråk» har rört sådana skillnader.

Flickor och pojkar skriver uppsats

I slutet av 1960-talet oroade man sig som alltid för den sjunkande kvaliteten på ungdomarnas språkbehandling. Den svenska skolöverstyrelsen gav en grupp språkforskare i uppdrag att undersöka hur det förhöll sig med detta för att man skulle få underlag för att göra något åt saken. Till det som gruppen undersökte hörde bl a följande:

- Vad utmärker språket i läsbara texter – till skillnad från sådana som inte är så läsbara?
- Hur ser ett föredömligt – eller i varje fall rimligt – mål ut för den skriftliga framställningen i skolan?
- Hur långt har den svenska gymnasisten kommit på vägen mot detta mål när hon slutar skolan efter tolv skolår?

I ett efterföljande steg skulle forskargruppens resultat leda till ett program för skrivträning i gymnasieskolan.

Målet för skrivträningen i gymnasieskolan definierades i läroplanen som »den slitstarka bruksprosan», det språk som användes för offentlig kommunikation och debatt ute i samhället. (Nu för tiden skulle vi hellre tala om »det offentliga språket».) Inom ramen för skrivprojektet, som fick namnet *Skrivsyntax*, fick jag i uppgift att undersöka hur gymnasister skrev svenska och bedömdes i relation till »bruksprosan». Undersökningsmaterial var uppsatser från det centralt givna provet i svenska för årskurs 3 våren 1970 (motsvarande studentsvenskan i det gamla gymnasiet). Provet hade temat *Familjen och äktenskapet*. Jämförelsematerialet bestod av olika exempel på »bruksprosa» (Westman 1974 a och b). »Bruksprosan» representerades av texter inom följande fyra genrer: informerande broschyrer, tidningsartiklar i allmänna ämnen, läroböcker för gymnasieskolan och »debatttexter» (en genre som var i ropet kring

1970). Det gällde alltså att ta reda på hur långt arton-nittonåringarna hade kommit i sin utveckling mot ett vuxet skriftspråk, sådant som det användes inom främst den politiska offentligheten. Arbetet bedrevs parallellt med projektet *Talsyntax* (Einarsson 1978), som bl a var inriktat på klasskillnader i tal-språket. Det visade sig att både *Skrivsyntax* och *Talsyntax* ledde in på förhållandet mellan språk och kön.

Innan vi startade vår undersökning betraktades knappast språket som något problem för flickorna i skolan. Det var ett etablerat faktum att flickor var duktigare än pojkar i språkliga ämnen i skolan. Flickor hade bättre verbal förmåga i tal och skrift, medan pojkar var bättre på att räkna och skriva och sådant. Om språket var ett problem för några så var det för pojkarna. De presterade i allmänhet sämre på olika slags språkliga test och var klart överrepresenterade bland de elever som hade allvarliga läs- och skrivsvårigheter. Förväntningarna var att *Skrivsyntax* skulle komma att handla om pojkarnas skrivproblem.

Beskrivningsperspektivet i *Skrivsyntax*' arbete var – som projektets namn antyder – grammatiskt med tonvikt på syntaxen. Vi analyserade texterna – uppsatser och »bruksprosa» – genom att för varje ord koda dess ordklass och eventuell undergrupp inom ordklassen, t ex 'sammansatt personbetecknande substantiv i bestämd form' eller 'hjälpverb *vilja* i preteritum'. Vidare bestämde vi ordets ställning i satsen, t ex 'subjekt' eller 'finit predikatsverb'. Slutligen beskrev vi den sats och den mening ordet ingick i, t ex 'bisats av andra graden i en påstående (syntaktisk) mening' samt gav upplysningar om den grafiska meningsstrukturen – vilken inte alltid stämmer överens med den syntaktiska, särskilt inte i ungdomarnas uppsatser. Bakom systemet för kodningen låg bl a tankar från den då aktuella generativa grammatiken (Chomsky). Den grammatik vi använde finns beskriven i Teleman 1974.

Arbetet med gymnasistuppsatserna avslöjade snabbt att det fanns stora och viktiga skillnader mellan hur flickor och pojkar skrev. Flickorna skrev längre uppsatser och gjorde färre språkfel. Men de var mer bero-

ende än pojkarna av de texter som eleverna fick som utgångsmaterial för sitt skrivande. Flickorna skrev av mycket, både i form av öppet redovisade citat och i smyg i form av dolda avskrifter. Deras ordval och syntax skilde sig från pojkarnas på flera olika punkter. De använde t ex fler negationer (*inte, ingen, aldrig* etc) än pojkarna. Ordvalet speglade också skillnader i sättet att närma sig ämnesområdet *Familjen och äktenskapet*. Orden *barn, du, far, föräldrar, hemmet, lova, löfte, misstänksamhet, människa, svartsjuka, svårigheter, tillhöra, tillsammans, tro, trohet, trygghet, två, tycker* och *varandra* visade sig förekomma oftare i flickornas uppsatser än i pojkarnas. Motsvarande lista för pojkarna såg ut så här: *dagens, debatt, frågan, förbindelse, individ, ingå, ingångna, kyrkans, problem, samhälle, sexuell, tidens, uppstå, utsträckning, äktenskap*. Flickorna skrev om »den lilla världen», dvs om trygghet och lycka i kärnfamiljen, medan pojkarna skrev om relationen mellan familjen och samhället i ett vidare ekonomiskt och politiskt perspektiv (Hultman/Westman 1977, s 74-75).

Pojkar förbereds för offentligt språk

Det mest sensationella resultatet, mot bakgrund av vad man då visste om språk och kön, var att flickornas syntax och ordklassfördelning systematiskt skilde sig från pojkarnas på samma sätt som

- arbetares språkbruk från akademikers,
- barns språkbruk från vuxnas,
- yngre barns språkbruk från äldre barns,
- språkbruk i informella talsituationer från språkbruket i formella talsituationer,
- tal från skrift.

Språkbruket i flickornas uppsatser skilde sig t o m från språkbruket i pojkarnas på samma sätt som språkbruket i pojkuppsatser med lägre betyg från sådana med högre betyg (Hultman/Westman 1977, s 85-89).

På liknande sätt förhöll det sig i *Talsyntax*' material. I vissa avseenden verkade språkskillnaderna mellan kvinnliga och manliga arbetare eller mellan kvinnliga och manliga akademiker vara minst lika stora och betydelsefulla som mellan (samhälls)klasserna. I

några avseenden kunde man t o m frestas att se en tredelning:

- 1) manliga akademiker,
- 2) kvinnliga akademiker, och 3) manliga arbetare,
- 4) kvinnliga arbetare (Einarsson 1978, s 39-41, 44, 48).

Flickornas uppsatser var långa och ganska felfria, men innehållsligt mindre självständiga och mer »barnsliga» eller talspråkliga i stilen än pojkarnas uppsatser. Språkligt rörde det sig om en skillnad mellan pojkarnas nominala stil som var uppbyggd kring nominalfraserna – främst konstruktioner med substantiv och deras attribut – och flickornas verbala stil med satserna och de pronominala och adverbiala småorden som byggstenar. Flickorna skrev enklare i den meningen att de använde kortare och vanligare ord och en mindre förtätad syntax. Resultatet blev ofta lite småpratiga men välflytande texter som kontrasterade mot pojkarnas illa stavade och syntaktiskt knotiga uppsatser. Pojkarnas språkbruk låg emellertid i flera viktiga avseenden närmast det offentliga språket, »bruksprosan». Man kunde därför dra slutsatsen att pojkarna lämnade skolan bättre förberedda för det offentliga livets språkbruk än flickorna, om man bortsåg från stavfelen och de syntaktiska otympligheterna.

De här resultaten var oförutsedda. De väckte en livlig debatt som bl a rörde det offentliga språket som norm. Alla minns väl diskussionen om »maktspråket», medelklassens språk eller »fiendens språk» som det ibland hette. I samband med språk och kön kallades samma språk för »männens språk». Lika väl som man kunde diskutera möjligheten av »arbetarnas motspråk» kunde man drömma om ett kvinnligt motspråk. Problemet var bara att flickor och pojkar utvecklade sitt språk i samma riktning under skoltiden, fast med olika hastighet. Man fick inte heller överdriva skillnaderna mellan könsens språkbruk. Det rörde sig om proportioner i språket, dvs om skillnader i grad, inte i art (Hultman 1981).

I skolan uppskattas flickornas språkbruk mer än pojkarnas, om man ser till betygen i svenska. Skillnaderna – som är tämligen konstanta över tid – innebär att flickornas medel-

betyg ligger kring 3,2 mot pojkarnas 2,8. Skolan tycks emellertid uppmuntra flickorna att skriva på ett sätt som inte pekar fram emot det vuxna livet, i varje fall inte mot männens vuxna liv. Flickorna skriver mycket (= långt), korrekt och välartikulerat. Men de skriver också osjälvständigt och språkligt och innehållsligt rätt tunt.

Språk som handling

I projektet *Skrivsyntax* beskrevs språkbruket som form: ordförråd, ordklassfördelning och syntaktiska strukturer i de undersökta uppsatserna. En sådan undersökning kan ge viktiga upplysningar men resulterar ändå i en ofullständig beskrivning av människors språkliga aktivitet. Språk kan nämligen också ses som handling eller snarare som ett medel för handling. Det perspektivet kom att växa sig starkare under 70-talet och kom att sätta sin prägel på projektet *Språk och kön i skolan*. Ett exempel på skillnaden mellan ett grammatiskt och ett pragmatiskt perspektiv på språket är följande: I en grammatisk beskrivning är *Tåget kommer* en påstående huvudsats som har ett neutralt substantiv i bestämd form singularis som subjekt och ett starkt verb i presens som predikat. I en pragmatisk beskrivning kan *Tåget kommer* vara en varning med vars hjälp den som ropar räddar livet på en människa. Den pragmatiska aspekten innebär att tonvikten ligger på språk som interaktion. Den leder gärna forskarna in på frågor som har med makt och dominans att göra, eftersom den språkliga interaktionen sällan är helt symmetrisk. I ett samtal finns många sätt att dominera; genom att bestämma vad man ska tala om, genom att bestämma vilka aspekter på detta ämne som är intressanta, genom att avbryta, genom att inte lyssna osv.

För snart femton år sedan (1976) var det dags att samla språkforskare som på olika sätt hade kommit att snubbla över könsskillnader i språket till en konferens i Uppsala under ledning av professorn i svenska Gun Widmark. Där enades man om att etablera »språk och kön» som ett självständigt forskningsfält i Sverige. Givetvis hängde detta nära samman med kvinnorörelsen (Fredrika

Foto: Sven Oredson / Bildhuset.

Bremer-förbundet var en av arrangörerna och pådrivarna) och det stora allmänna intresset för kvinnofrågor under 70-talet. Men det hängde också ihop med en stark tro på att språket spelade en stor roll när det gällde att förklara hur rådande maktförhållanden upprätthölls och traderades i samhället (*Könsroller i språk* 1977, s 3). Konferensen i Uppsala utmynnade i planeringen av ett pragmatiskt inriktat projekt *Språk och kön* (finansierat av Riksbankens jubileumsfond). Projektets uppgift blev att undersöka kvinnors möjligheter att delta i det offentliga samtalet, i samhällsdebatten i vid mening. De problem man beslöt sig för att prioritera var nämligen följande:

- Varför är det svårt för vuxna kvinnor att ta till orda offentligt?
- Varför tycker så många kvinnor att ingen lyssnar till dem, om de tar till orda offentligt?

Att den senare frågan inte var oberättigad hade Jan Einarsson, talspråksforskare i Lund, visat med det djävulska lilla experimentet »Ingvor och Ingvar».

En debattör hade uttalat sig i tidningen om ett eller annat problem. Jan Einarsson gjorde två versioner av detta uttalande. I den ena versionen kallades den som uttalade sig *byrådirektör Ingvor Lind* och *hon*. Den andra versionen var identisk sånär som på att personen kallades *Ingvar Lind* och *han*. Sedan delades texten ut till grupper av läsare. Varannan läsare fick texten *Ingvor* och varannan fick *Ingvar*. Alla läsare fick samma frågor till texten och ingen visste om någon annan textversion än sin egen. Bl a skulle läsarna bedöma om den person som uttalade sig i texten föreföll vara mänsklig, trovärdig och kompetent. De kvinnliga läsare som hade fått versionen med *Ingvor* kände värmen från hennes person strömma emot sig och gav henne höga värden för mänsklighet. Däremot tyckte de inte att *Ingvor* verkade vara mycket att lita på, hon ansågs inte så trovärdig eller kompetent som *Ingvar*. Denne betraktades som en rätt kallhamrad typ och fick låga värden för mänsklighet men bedömdes å andra sidan som mycket trovärdig och kompetent.

Experimentet – vars resultat stöds av paralleller på andra håll – visar att det finns all an-

ledning för en kvinna att misströsta om sina möjligheter att göra sin stämma hörd i samhället. Det vi bygger vår bedömning på är inte sanningshalten i hennes uttalande utan våra generella fördomar om kvinnor. Och det hjälper inte att tala »männens språk» – personen bakom de uttalanden som tillskrevs *Ingvor/Ingvar Lind* var nämligen en man.

Arbetet inom projektet *Språk och kön* startade 1980. Det ägnades dels åt vuxna kvinnors väg till ordet inom politiken (Thelander 1986), dels åt den övergripande frågan: vad gör skolan för att uppmuntra flickorna att bli orädda och aktiva deltagare i det offentliga samtalet i vuxen ålder? Jag fick i uppdrag att sondera möjligheterna att förlägga ett projekt med inriktning på språk och kön i skolan vid Lunds universitet. Först vände jag mig till Forum för kvinnliga forskare och kvinnoforskning i Lund, men där fanns ingen som var villig att åta sig uppdraget. Den skolinriktade delen av projektet kom då i stället att förläggas till lärarhögskolan i Malmö (Lunds universitet) med mig som projektledare och Jan Einarsson som heltidsanställd forskare. Det blev alltså två män som åtog sig att utforska detta område. Genom vår skolundersökning ville Jan Einarsson och jag få svar på bl a följande frågor:

- Vem talar i skolan – och vem tiger?
- Vem talar mest – och vem tiger mest?
- Vem bestämmer vad man ska tala om och vilka synpunkter man ska lägga på ämnet?
- Vem avbryter vem – och vem får göra det ostraffat?
- Vems bidrag till diskussionen betraktas som relevanta och intressanta?
- Vem får uppmärksamhet från läraren och vem nonchaleras?

Den metod vi valde innebar bl a att vi spelade in hela skoldagar i olika klasser i den svenska grundskolan på ljudband. Klasserna var strategiskt valda, så att de skulle representera olika stadier (med tonvikt på årskurserna 1 och 5 i grundskolan) och skolor med tydligt skild social rekrytering. Det var inte helt enkelt att komma in i klassrummen. Många lärare tycktes känna osäkerhet i sin yrkesroll och ville inte visa upp sitt arbete för utomstående. En viss misstro mot skolforskare och deras syften

kunde vi också förmärka på sina håll. Under inspelningarna satt vi två forskare med och förde protokoll över vad vi såg, t ex över vem som yttrade sig, vilka läromedel som användes, vad som skrevs på tavlan osv. Men vi var inga »deltagande observatörer» utan försökte hålla oss utanför lektionen och visa oss vänligt neutrala gentemot barnen. Det var inte alltid lätt i första årskursen!

Efter inspelningarna skrev vi ut banden och analyserade materialet (över 100 lektioner) med tonvikt på språkhandlingsperspektivet. Om en lektion t ex handlade om 'hästen' var vi bl a intresserade av att se på följande: Hur introducerades temat av läraren? Vem av eleverna fick ordet först? Hur värderades elevernas svar? Vilka svar utvecklades vidare? I vilken mån försökte och lyckades enstaka elever föra in sina egna erfarenheter av hästar i samtalet? Vilka elever fick reproducera uppgifter (t ex att läsa upp ett par meningar i läroboken) och vilka fick uppgifter som krävde tankemässig eller språklig kreativitet? Vilken funktion hade skratt, lärarens värderingar av svaren, upprepningar av svaren, uppmaningar att tala högre och andra liknande »metakommunikativa» inslag i interaktionen?

Den dubbla dolda läroplanen

Det enkla svaret på den övergripande frågan vad skolan gör för att uppmuntra flickorna att bli orädda och aktiva deltagare i det offentliga samtalet i vuxen ålder blev: praktiskt taget ingenting. Tvärtom fann vi att arbetet i skolan var organiserat så, att flickorna skolades till lydnad och tystnad.

När det gäller vem som talar i skolan fann vi naturligtvis samma sak som alla andra forskare som har analyserat interaktionen i klassrummet; det är läraren som talar och eleverna som i bästa fall lyssnar. Också i vår undersökning gäller den gamla tvåtredjedelsregeln för fördelningen av tal på offentlig nivå i klassrummet. Läraren talar minst två tredjedelar av tiden. Redan på så vis är skolan en dålig miljö om man bara ser till uppgiften att förbereda eleverna – oavsett kön – för att ta till orda offentligt. Men resten av talutrymmet, elevernas tredjedel, fördelas inte lika på

flickor och pojkar. I stort sett går två tredjedelar till pojkarna och en tredjedel till flickorna. En tredjedel av en tredjedel är en niondel. Det är alltså flickornas andel. Elevtiden är inte heller jämnt fördelad. Den största delen upptas av ett par mycket prat- och företagssamma elever, varav kanske en är flicka. De flesta elever säger mycket lite, ett par fraser under en hel skoldag. Många elever tiger nästan alltid. De flesta av dem är flickor. Av det som flickor säger är en mycket stor del reproduktion: uppläsning ur boken, uppläsning av gruppens svar på lärarens frågor, eller ifyllnad av enstaka ord i lärarens fyllerifrågor: Läraren som håller på att tala om sjukvården: *Sjukvårdare och sjukvårdsbi-...?* Maria: *-träden*.

Naturligtvis är det läraren som försöker bestämma vad man ska tala om i klassrummet. Normalfallet är att hon inleder ett nytt lektionsavsnitt med att efter en inramning ge ordet till en flicka som så att säga får bli den krok läraren hänger upp lektionsavsnittet på. Lika normalt är att pojkarna försöker ta initiativet genom att komma med egna synpunkter på det givna ämnet eller t o m introducera egna ämnen för samtal.

Man brukar säga att svenska elever har ett begränsat utrymme för att uttrycka egna erfarenheter i skolan. Det gäller i hög grad för flickorna men inte i lika hög grad för pojkarna. Pojkarna tar sig rätten att föra in sina egna erfarenheter i undervisningen. Pojkarna tar ordet utan att begära det och utan att få det av läraren, som har ordförandens roll i klassrummet. De tar sig också rätten att avbryta kamraterna och läraren för att få utrymme för egna repliker. Normalt accepterar läraren dessa regelbrott utan protester eller med bara lma protester. Vi kallade detta »den dubbla dolda läroplanen». Först har vi den öppna läroplanen, där det talas om samarbete, självständighet, elevinitiativ, anknytning till barnens erfarenheter osv. Den öppna läroplanen karakteriseras ofta som »snömos» och »poesi» i skoldebatten. Annat är det med den dolda, »riktiga» läroplanen, den som föreskriver att eleverna ska kunna arbeta individuellt, vara uppmärksamma, kunna vänta, kunna kontrollera sig motoriskt och verbalt, kunna undertrycka sina egna erfarenheter

och kunna underordna sig lärarens auktoritet. Med uttrycket »den dubbla dolda läroplanen» avsåg vi att peka på att den dolda läroplanen tillämpas olika för flickor och pojkar. För flickorna gäller den fullt ut, och de straffas om de bryter mot den. För pojkarnas del är det underförstått att det är riskfritt att bryta mot många av den dolda läroplanens regler. Pojkarna tillåter sig och tillåts att visa självständighet, ta egna initiativ och bidra med sina egna erfarenheter i undervisningen. På så vis får skolgången olika innebörd för flickor och pojkar.

Det är tydligt att läraren betraktar pojkarna som de mest intressanta eleverna. Repliker som fälls av pojkar tas upp till fylligare värdering och framstår därför som relevanta bidrag till diskussionen. Flickornas repliker får inte lika stor uppmärksamhet. Det ligger nära till hands att tro att skolan medverkar till att befästa uppfattningen att det som flickor säger är mindre värt än det som pojkar säger (Wernersson 1977). Pojkarna får mer uppmärksamhet av läraren än flickorna. De kräver och får mycket hjälp, men de får också mycket negativ uppmärksamhet: fler och strängare tillrättavisningar. Ytligt sett kan det därför se ut som om flickorna har det bättre i skolan än pojkarna. Men i ett vidare perspektiv ger skolan pojkarna en bättre träning för ett vuxenliv som aktiva deltagare i det offentliga samtalet. De får vänja sig vid att ingen ifrågasätter deras rätt till ordet, att deras egna erfarenheter är intressanta och relevanta i diskussionen och att deras inlägg är värda att andra människor lyssnar till dem.

Man kan säga att resultaten från undersökningen *Språk och kön i skolan* ger ett fördjupat perspektiv på *Skriksyntax*' fynd. Redan på lågstadiet fixeras många flickor vid en roll som ger plikttroget ambitiösa men ängsligt osjälvständiga produkter i gymnasieskolans avslutningsklass. Flickorna uppmuntras inte att relatera den lilla, trygga världen till den utmanande och otrygga stora världen. Det vore emellertid fel att bara skylla på lärarna. Det som sker i skolan är ett resultat av ett samspel mellan lärare och elever. Vår undersökning gav många belegg för att bägge könen bevakar att skolan förblir som den alltid har varit. Eleverna – särskilt pojkarna – sätter sig emot

lärares försök att ändra på den bestående relationen mellan könen. På högre stadier kommer dessutom det sexuella spelet mellan könen in i bilden. Flickorna undviker att hävda sina rättigheter i och utanför klassrummet för att inte utmana de unga männens självkänsla och försämra sina positioner i konkurrensen om deras gunst.

Men det finns naturligtvis mer övergripande perspektiv på hur flickor och pojkar ser på sina roller i samhället.

Kulturell och politisk offentlighet

En bild av hur den tyske språk- och socialfilosofen Jürgen Habermas ser på språkanvändningen i ett samhälle av vår typ, dvs i ett västerländskt industrialiserat kapitalistiskt samhälle, kan också underlätta förståelsen av våra resultat.

Vi kan dela in vårt liv i en del som har att göra med vårt arbete och en del som har att göra med vårt familjeliv och relationerna till våra närmaste. I ett samhällsekonomiskt perspektiv handlar det om en sfär för produktion och distribution av varor («fabriken och butiken») och en sfär för reproduktion av arbetskraften. I familjelivet, den s k intimsfären, är språkbruket konkret, kontextbundet och inriktat på personliga relationer. I arbetslivet, den s k socialsfären, är språkbruket konkret, kontextbundet och inriktat på ting («saker»). Det brukar anses att kvinnorna är bättre än männen när det gäller att hantera personliga relationer med hjälp av språket. Kvinnorna kan tala om känslor. De kan lugna och trösta och lösa konflikter mellan människor med språkliga medel. Männen har svårare att använda språket på det viset.

Intimsfären och socialsfären har var för sig en offentlig språklig »scen». Inom den kulturella offentligheten kan känslor, personliga relationer, kärlek, livets värden osv gestaltas, problematiseras och nå utanför »den lilla världen». Inom den politiska offentligheten kan på motsvarande sätt ekonomi, teknik, politik m m avhandlas och dokumenteras. Det är värt att lägga märke till att de texter som hör till den kulturella offentligheten – dikter, noveller, romaner,

teaterstycken etc – normalt »konsumeras» under den privata delen av dygnet. Texterna handlar ofta också om sådant som hör till de intimaste delarna av privatlivet. På så vis blir den kulturella offentlighetens texter mer privata än den politiska offentlighetens texter. De senare hör mer ihop med vårt arbetsliv, med »fabriken och butiken». Det går en klassgräns mellan privat och offentligt språkbruk. Inom medelklassen traderas tillgången till (även) det offentliga språket från föräldrar till barn som en del av det s k sociala arvet. Men det går också en könsgräns mellan den person- och relationsinriktade estetisk-kulturella sektorn, som är mer kvinnlig än manlig, och den sakinriktade ekonomisk-teknisk-politiska sektorn, som är mer manlig än kvinnlig (se referat och diskussion av Habermas i Teleman 1979, s 32 ff, och Einarsson/Hultman 1984, s 30, 38 ff).

Vad jag har beskrivit tidigare här är uttryck för könsrelaterade begränsningar i registervariationen, dvs variationer i förmågan att använda språket i olika situationer. Dessa variationer är systematiskt relaterade till bl a formerna för offentlighet i samhället. Den form av offentlighet som flickorna närmast är inriktade mot är den estetisk-kulturella. Det är lättare för dem att skriva och läsa upp en dikt eller en novell eller att medverka i en dramatisering än att skriva en utredande och argumenterande uppsats eller att hålla ett politiskt anförande. Det senare är männens och därmed pojkarnas form för offentlighet.

Dessa förhållanden speglar naturligtvis ett samhälle med en stark funktionsuppdelning mellan kvinnligt och manligt. Att hålla ett politiskt anförande är männens form för offentlighet så länge som politiken är männens sak. Att trösta ett barn är en handling som utförs på kvinnospråk så länge det är kvinnornas sak att trösta barnen. Denna funktionsuppdelning slår också igenom i attityderna till vad man ska använda sitt språk till och i själva språkbruket. Skolan förbereder *de facto* pojkarna för att uppträda på den politiska offentlighetens scen, och i *Skrivsyntax*' uppsatser prövade de unga tupparna sina målbrottsbesvär.

Tyvärr är det nog så att de förhållanden som Jan Einarsson och jag dokumenterade

Foto: Sven Oredson / Bildhuset.

genom våra inspelningar och sedan beskrev i bl a boken *Godmorgon pojkar och flickor* (Einarsson/Hultman 1984) har ett samband med att s k kvinnofrågor blir andrarangsfrågor i politiken och att kvinnors erfarenheter har mindre tyngd än mäns i samhällsarbetet. Pojkarna behöver öva upp sin förmåga att använda språket i intimsfären, inom sådana områden som vi lite löst kan beteckna som 'kärlek' och 'ömsorg'. Men de behöver också öva upp sin förmåga att lyssna på kvinnor med samma respekt som de lyssnar på andra män (och på sig själva). Kvinnorna måste öva upp sin förmåga att göra sig hörda även inom den politiska offentligheten. Och de måste också öva sig att lyssna på andra kvinnor med samma respekt som de lyssnar på män! Fördomarna att män är mer trovärdiga och kompetenta än kvinnor är nämligen i stort sett likformigt spridd bland bägge könen. Här hamnar vi direkt i diskussionen om »männens språk». För att göra sig hörda i samhället måste de unga kvinnorna kanske lära sig att använda männens språk? Jag är inte säker på det.

För det första talar Jan Einarssons experi-

ment *Ingvar och Ingvor* (och många liknande) för att det inte handlar om att tala »männens språk» (*Ingvor* talade ju en mans språk!) utan om attityder till kvinnor och deras trovärdighet. Man kan därför betvivla att det är flickornas språkbruk som är problemet. För det andra används begreppet 'männens språk' på ett suddigt och oklart sätt i debatten. Det finns inget »mansspråk» som skiljer sig från något »kvinnospråk» på samma sätt som två språk, t ex tyska och svenska, eller ens två regionala varieteter, t ex skånska och stockholmska, skiljer sig från varandra beträffande grammatik och lexikon. Det handlar mera om att kvinnor och män använder sitt gemensamma språk på olika sätt och kanske också om att de ser på världen på olika sätt. Men mest handlar det om att *vara* en karl i relationen till dem som lyssnar eller läser! Det betyder också – *mutatis mutandis* – att »kvinnospråket» duger bra som det är!

Språkligt rika flickor får betala

Förhållandet mellan språk och kön är emellertid komplicerat och fullt av motsägelser.

Det är bl a genom vår undersökning väl dokumenterat att flickorna i flera viktiga avseenden får stå tillbaka för pojkarna i skolan. Det gäller framför allt vid muntlig kommunikation i klassrummet. Men hittills har ingen hävdat att detta skulle bero på att flickorna skulle ha sämre språkliga verktyg till sitt förfogande än pojkarna. I kampen om ordet i klassrummet handlar det nog mest om icke-språklig makt. Resultatet blir emellertid att flickorna socialiseras in i tystnad i offentliga sammanhang. De möter nämligen inte det extra stöd och den extra uppmuntran som de skulle behöva få uppleva för att kunna lämna skolan med tilltro till sin egen förmåga att ta till orda offentligt.

Flickor och pojkar utvecklar grammatiskt sett sitt språkbruk i samma riktning under skoltiden. Det är alltså samma slags skillnad mellan en yngre flicka och en äldre flicka som mellan en yngre pojke och en äldre pojke. Bägge könen närmar sig de vuxnas språkbruk, naturligt nog. Men i flera viktiga avseenden ligger pojkarna en bit före flickorna i denna utveckling. (Det rör sig om något mellan ett halvt år och ett år i gymnasieskolan.) Den riktning det handlar om kan sägas innebära mindre kontextbundenhet och en bredare registervariation. Men skillnaderna mellan flickor och pojkar är trots allt måttliga, och spridningen inom vardera könet är alltid betydligt större än medelvärdesskillnaderna mellan könen. Å andra sidan är det väl belagt att flickornas språkbruk uppskattas mer och leder till större skolframgång än pojkarnas. Det finns ingen anledning att betvivla att det ligger någon form av verklig språklig överlägsenhet bakom att flickor alltid lyckas bättre än pojkar när det gäller att skriva sammanhängande framställning. Det är t ex värt att notera att detta också gäller de centrala proven i svenska i gymnasieskolan. Dessa prov prövar förmågan att skriva argumenterande eller debatterande inom områden som är allmänt samhällsinriktade – alltså inom ett slags politisk (halv)offentlighet. Flickorna slår alltså pojkarna även inom en föregivet manlig gren.

Nu kan man undra om saker och ting håller på att ändra sig, så att våra undersökningar, som bygger på material från 1970 (*Skriv-*

syntax) respektive 1980 (*Språk och kön i skolan*) skildrar förhållanden som var men inte längre är. Så verkar tyvärr inte vara fallet. På senare tid har riktigheten av Jan Einarssons experiment *Ingvar och Ingvor* fått en mångfaldig bekräftelse genom projektet *Svenskprov* vid lärarhögskolan i Malmö. *Svenskprov* konstruerar och utvärderar på skolöverstyrelsens uppdrag bl a centrala prov i svenska för årskurs 2² och 3³ i gymnasieskolan. Utvärderingen går till så, att svensklärarna efter provet får skicka in fotokopior av slumpvis valda elevers uppsatser för en »blind» bedömning som sedan utnyttjas för normeringen av provet. Bedömningen utförs av en grupp gymnasielärare i svenska. Bedömarna vet inte något om skribenterna eller uppsatserna, alltså inte heller något om skribenternas kön eller om de förslagsbetyg som elevernas svensklärare sätter. Bedömningen omfattar 200 uppsatser vid varje prov. Det visar sig regelmässigt att flickorna får relativt sett högre betyg vid denna blindbedömning än de får av sina egna lärare. Pojkarna får på motsvarande sätt relativt högre betyg av de egna lärarna än av bedömarna. Dessa resultat förklaras bäst som en effekt av att lärarna håller tillbaka flickorna och lyfter upp pojkarna. Missförhållandena finns i hela gymnasieskolan. Men värst är det på de tvååriga linjerna i gymnasieskolan, där lärarna tycks tillämpa olika betygsskalor på olika linjer. De ställer väsentligt högre krav på de »mjuka», flickdominerade linjerna än på de »hårda» pojkdominerade. Delvis är det frågan om en Robin Hood-effekt. Lärarna tar från de språkligt rika (flickorna) och ger åt de språkligt fattiga (pojkarna). Men effekten blir att flickorna får betala. Här handlar det inte om att lära sig männens språk utan om att bli bedömd på lika villkor.

Så länge skolan stillatigande accepterar sådana interna orättvisor finns det all anledning att hålla den feministiska indignationen vid liv. Det är emellertid en angelägen forskningsuppgift att någon på allvar tar itu med att reda ut hur det förhåller sig med flickors och pojkars språkutveckling under skoltiden i ett bredare perspektiv. Annars får vi svårt att finna lämpliga strategier för att förändra verkligheten.

LITTERATUR

- Einarsson, Jan, *Talad och skriven svenska*, Lund, 1978.
- Einarsson, Jan, och Hultman, Tor G, *God morgon pojkar och flickor*, Malmö, 1984.
- Hudson, R A, *Sociolinguistics*, Cambridge, 1980.
- Hultman, Tor G, *Språk och kön i skolan*, i *Elev-svenska*, red Kent Larsson, Lund, 1981.
- Hultman, Tor G, och Westman, Margareta, *Gymnasistsvenska*, Lund, 1977.
- Könsroller i språk*, FUMs rapport nr 49 (stencil), Uppsala, 1977.
- Teleman, Ulf, *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*, Lund, 1974.
- Teleman, Ulf, *Språkrätt*, Lund, 1979.
- Thelander, Kerstin, *Politikerspråk i könsperspektiv*, Uppsala, 1986.
- Wernersson, Inga, *Könsdifferentiering i grundskolan*, Göteborg, 1977.
- Westman, Margareta, *Bruksprosa*, Lund, 1974 a.
- Westman, Margareta, *Brukstexter*, Lund, 1974 b.

SUMMARY

The article by Tor G Hultman deals with differences in language usage between female and male students in Swedish schools. It is based on the results of two research projects, *Skrivsyntax* (Syntax in Writing) and *Språk och kön i skolan* (Language and Gender in School).

The study *Skrivsyntax* looked at essays written by Swedish high school students and found systematic differences in the way girls and boys use language. The girls in the study wrote more often about intimate subjects, what Hultman calls 'small world' themes such as security and happiness. In contrast, the boys wrote essays on the individual and society from a larger economic and political perspective. The boys tried to expand their horizons; the girls tried to stay put in their small, secure world. The study also showed that girls preferred to write in a more

vernacular writing style whereas the boys preferred a more formal language structure. Although the subject matter of the boys' essays were of a more 'adult' nature, their texts contained many formal mistakes and they wrote about genres they could not really command. It is interesting to note that the study found that girls and boys received equally good grades. A likely conclusion is that the teachers appreciated the lack of errors in the girls' texts, and possibly also the natural, almost spoken, language they used.

The research project *Språk och kön i skolan* examined from a gender point of view the power of language in Swedish classrooms. The researchers investigated whether the classroom environment teaches girls to overcome their natural inhibitions so as to prepare them (language-wise) for roles as active adults. Using discourse analysis, the researchers examined tape recordings made (during entire school days) of different classes. The study found that very little exists in the classroom environment to encourage girls to take active roles in official conversations. Girls were not encouraged to participate in verbal activity and creativity in the classroom. They accounted for about half on the speech time that their male counterparts had, and what girls did say consisted, to a large extent, of rudimentary speech acts (reading out loud, answering multiple choice questions, etc.). In this way, the school environment trains girls for roles that are 'natural' for them in society. Their linguistic activity becomes above all limited to the intimate sphere, 'the small world', or the realm between the intimate sphere and the cultural public sphere. Thus, school does not prepare girls to take representative positions in adulthood, either in the work place (such as through union activity) or in the society as a whole.

Tor G Hultman
Institutionen för nordiska språk
Lunds universitet
Helgonabacken 14
223 62 Lund